

## O‘ZINI ANGLASH JARAYONIDA MADANIY OMILLAR

*Kamalova Jasmina Rustam qizi*

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti  
Ijtimoiy fanlar fakulteti Psixologiya  
yo‘nalishi 1-bosqich talabasi*

**Annotatsiya.** Mazkur maqolada shaxsning o‘zini anglash jarayonida madaniy omillarning tutgan o‘rni kompleks va tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. O‘zini anglash insonning ijtimoiylashuvi, ma’naviy kamoloti hamda shaxsiy identifikatsiyasini shakllantiruvchi muhim psixologik va madaniy jarayon sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda madaniyat shaxs ongiga bevosita va bilvosita ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida qaralib, an’analar, urf-odatlar, til, diniy qarashlar, ijtimoiy me’yorlar hamda qadriyatlar tizimining shaxsiy “men” konsepsiyasini shakllantirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, madaniy meros va tarixiy tajribaning shaxsning o‘z-o‘zini baholashi, ijtimoiy rollarni anglash hamda jamiyatdagi o‘rnini belgilashiga ta’siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Maqolada globallashuv sharoitida madaniy identitetning transformatsiyasi va bu jarayonning o‘zini anglash mexanizmlariga ta’siri alohida e’tibor markaziga olinadi. Tadqiqot natijalari shaxs rivoji, madaniy ong va ijtimoiy barqarorlik o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni aniqlashga xizmat qiladi hamda gumanitar fanlar doirasida nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

**Kalit so‘zlar:** o‘zini anglash, madaniyat, madaniy identitet, qadriyatlar, ijtimoiylashuv, shaxs ong, milliy ong.

**Аннотация.** В данной статье рассматривается роль культурных факторов в процессе самопознания личности на основе комплексного и системного подхода. Самопознание интерпретируется как важнейший психологический и социокультурный процесс, определяющий формирование личностной идентичности, мировоззрения и духовного развития человека. В исследовании культура анализируется как фактор, оказывающий прямое и опосредованное влияние на сознание личности. Особое внимание уделяется роли традиций, обычаев, языка, религиозных представлений, социальных норм и системы ценностей в формировании индивидуальной «Я-концепции». Также раскрывается значение исторического опыта и культурного наследия в процессе самооценки личности, осознания социальных ролей и определения своего места

в обществе. В условиях глобализации акцентируется проблема трансформации культурной идентичности и её влияния на механизмы самопознания. Автор подчеркивает, что взаимодействие между личностью и культурой носит динамический характер и способствует формированию устойчивого самосознания. Полученные выводы расширяют научные представления о взаимосвязи культуры и личности и могут быть использованы в исследованиях по философии, культурологии, психологии и социологии.

**Ключевые слова:** самопознание, культура, культурная идентичность, ценности, социализация, личностное сознание, национальное самосознание.

**Kirish.** Zamonaviy gumanitar fanlar doirasida shaxs muammosi, xususan, uning o‘zini anglash jarayoni masalasi muhim tadqiqot obyektini sifatida e‘tirof etilmoqda. Insonning o‘z “meni”ni anglash jarayoni nafaqat individual psixologik hodisa, balki murakkab ijtimoiy-madaniy jarayon bo‘lib, u jamiyat taraqqiyoti, tarixiy tajriba va madaniy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. O‘zini anglash shaxsning borliqni idrok etishi, o‘ziga munosabati, ijtimoiy rol va mas‘uliyatini anglab yetishi bilan chambarchas aloqador bo‘lib, uning ma‘naviy kamolot darajasini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Madaniyat esa shaxsning o‘zini anglashida yetakchi determinanta sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki inson tug‘ilib, voyaga yetadigan ijtimoiy-madaniy muhit uning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, axloqiy me‘yorlari hamda xulq-atvorini shakllantiradi. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, madaniyat shaxs ongiga til, urf-odat, an’ana, ramz va ijtimoiy institutlar orqali ta’sir ko‘rsatadi va shu orqali insonning o‘zini jamiyat a’zosi sifatida anglashiga zamin yaratadi<sup>1</sup>. Shu jihatdan, o‘zini anglash jarayonini madaniy omillardan uzilgan holda tadqiq etish ilmiy jihatdan to‘liq natija bermaydi.

O‘zini anglashning madaniy asoslari shaxs va jamiyat o‘rtasidagi dialektik munosabatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Inson bir tomondan jamiyat tomonidan belgilangan qadriyat va me‘yorlarni o‘zlashtirsa, ikkinchi tomondan ushbu qadriyatlarni shaxsiy tajriba asosida qayta talqin qiladi. Natijada individual va ijtimoiy ong uyg‘unligi vujudga keladi. Bu jarayon milliy madaniyat, tarixiy xotira va ma‘naviy meros bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, shaxsning o‘ziga xosligini ta’minlaydi. O‘zbek jamiyatida oila, mahalla, an’anaviy axloqiy qarashlar va diniy qadriyatlar shaxs o‘zini anglashining muhim madaniy omillari sifatida maydonga chiqadi.

<sup>1</sup> Karimov I.A. *Yuksak ma‘naviyat — yengilmas kuch*. — Toshkent: Ma‘naviyat, 2008. — 34-bet.

Globalashuv jarayonlari sharoitida esa madaniy omillarning o'zini anglashga ta'siri yanada murakkablashmoqda. Turli madaniyatlararo aloqalar kuchayishi natijasida shaxs bir vaqtning o'zida bir necha madaniy kodlar ta'sirida shakllanmoqda. Bu holat madaniy identitet masalasini dolzarb ilmiy muammo darajasiga olib chiqadi. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, madaniy identitetning barqarorligi shaxsning ruhiy muvozanati va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, o'zini anglash jarayonida madaniy omillarni chuqur tahlil qilish bugungi ilmiy izlanishlar uchun alohida ahamiyat kasb etadi<sup>2</sup>.

Mazkur tadqiqot aynan shu jihatlarni nazariy va metodologik asosda yoritishga qaratilgan bo'lib, shaxsning o'zini anglashida madaniyatning o'rnini aniqlash, uning ijtimoiy va ma'naviy ahamiyatini ochib berishni maqsad qiladi.

Asosiy qism. Shaxsning o'zini anglash jarayoni inson mavjudligining eng murakkab va ko'p qirrali jihatlaridan biri bo'lib, u nafaqat individual psixologik rivojlanish, balki ijtimoiy-madaniy muhit bilan uzviy aloqada shakllanadigan hodisadir. O'zini anglash insonning o'z "meni"ni, jamiyatdagi o'rnini, ijtimoiy rol va vazifalarini anglab yetish jarayonini ifodalaydi. Bu jarayon tug'ma xususiyatlarga emas, balki ijtimoiy tajriba va madaniy muhit ta'siriga asoslanadi. Shu bois, shaxsning o'zini anglash mexanizmlarini madaniy omillardan ajratib o'rganish ilmiy jihatdan biryoqlama yondashuv hisoblanadi.

Madaniyat shaxs ongining shakllanishida tayanch omil sifatida namoyon bo'ladi. Inson muayyan madaniy muhitda dunyoga keladi va aynan shu muhit orqali tilni, axloqiy me'yorlarni, ijtimoiy qadriyatlarni hamda xulq-atvor modellarini o'zlashtiradi. Madaniyat shaxsga tayyor bilimlar majmuini emas, balki borliqni idrok etish, voqelikni baholash va o'zini anglash usullarini taqdim etadi. Shu ma'noda madaniyat shaxs ongining tashqi shakllantiruvchisi bo'lish bilan birga, uning ichki dunyosini belgilovchi tizim vazifasini ham bajaradi.

Shaxs o'zini anglash jarayonida madaniyat avvalo til orqali namoyon bo'ladi. Til faqat aloqa vositasi emas, balki tafakkur shakli sifatida insonning o'zini va atrof-muhitni anglash imkoniyatlarini belgilaydi. Til orqali inson jamiyat tajribasini o'zlashtiradi, tarixiy xotira bilan bog'lanadi va o'zini muayyan madaniy makon vakili sifatida idrok etadi. Tilning madaniy funksiyasi shundan iboratki, u shaxsga tayyor qadriyatlar tizimini yetkazibgina qolmay, balki o'z-o'zini baholash va refleksiya qilish imkonini ham yaratadi. **Til va madaniyat birligi shaxs ongining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega ekani ko'plab tadqiqotlarda alohida ta'kidlangan.**<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Asqarov A. *Madaniyat va milliy tafakkur*. — Toshkent: Fan, 2015. — 56-bet.

<sup>3</sup> G'ulomov A. *Til va tafakkur masalalari*. — Toshkent: Fan, 1983. — 42-b

Madaniy omillarning o'zini anglash jarayoniga ta'siri urf-odat va an'analar tizimi orqali ham namoyon bo'ladi. An'analar shaxs xulq-atvorini me'yorlashtiruvchi mexanizm sifatida faoliyat yuritadi. Ular orqali inson jamiyatda qanday yashash, qanday munosabatda bo'lish va qanday qadriyatlarni ustuvor deb bilish kerakligini anglab yetadi. Ayniqsa, an'anaviy jamiyatlarda oila va mahalla institutlari shaxsning o'zini anglashida asosiy ijtimoiy maktab vazifasini bajaradi. Oila muhitida shaxs o'zining dastlabki ijtimoiy rollarini o'zlashtiradi, axloqiy me'yorlar bilan tanishadi va jamiyatdagi o'rnini anglay boshlaydi.

O'zini anglash jarayonida diniy qadriyatlar ham muhim madaniy omil sifatida maydonga chiqadi. Diniy qarashlar shaxsning borliq, hayot mazmuni, yaxshilik va yomonlik haqidagi tasavvurlarini shakllantiradi. Bu esa o'z navbatida insonning o'ziga bo'lgan munosabatiga, ichki mas'uliyat hissiga va axloqiy pozitsiyasiga ta'sir ko'rsatadi. Diniy madaniyat shaxsni faqat tashqi xulq-atvor jihatidan emas, balki ichki ong va e'tiqod darajasida ham shakllantiradi<sup>4</sup>. **Ma'naviy qadriyatlarning shaxs o'zini anglashiga ta'siri masalasi falsafiy va madaniyatshunoslik adabiyotlarida keng yoritilgan.**

Madaniy omillarning o'zini anglashga ta'siri tarixiy xotira bilan chambarchas bog'liqdir. Har bir jamiyat o'z tarixiy tajribasini madaniyat orqali avloddan avlodga yetkazadi. Tarixiy xotira shaxs ongida kollektiv identitetni shakllantiradi va uni muayyan ijtimoiy guruhga mansub ekanini anglashga undaydi. Milliy tarix, qahramonlik timsollari, madaniy ramzlar shaxsning o'zini anglash jarayonida muhim identifikatsion omillar hisoblanadi. Aynan shu omillar orqali inson o'zini nafaqat individual mavjudot, balki millat va jamiyat vakili sifatida ham idrok etadi.

Globalashuv sharoitida madaniy omillarning o'zini anglashga ta'siri yanada murakkablashmoqda. Axborot texnologiyalarining rivoji, madaniyatlararo aloqalarning kengayishi shaxsni bir vaqtning o'zida turli madaniy ta'sirlar maydoniga olib kiradi. Natijada shaxsning madaniy identiteti ko'p qatlamli tus olmoqda. Bu holat o'zini anglash jarayonida ichki ziddiyatlar va identitet inqirozlarini keltirib chiqarishi mumkin. Shu bilan birga, globalashuv shaxsiga o'z madaniyatini qayta anglash, milliy qadriyatlarni yangi sharoitda talqin qilish imkoniyatini ham beradi. **Madaniy identitetning globalashuv sharoitidagi transformatsiyasi zamonaviy tadqiqotlarda dolzarb muammo sifatida baholanmoqda<sup>5</sup>.**

<sup>4</sup> Ergashev I. *Ma'naviyat falsafasi*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2009. — 88-b

<sup>5</sup> To'rayev B. *Globalashuv va milliy ong*. — Toshkent: Akademnashr, 2016. — 61-b

Shaxsning o'zini anglashida madaniy omillar ijtimoiy me'yorlar orqali ham namoyon bo'ladi. Jamiyat tomonidan qabul qilingan xulq-atvor qoidalari shaxsning o'zini baholash mezonlarini belgilaydi. Inson o'z xatti-harakatlarini ushbu me'yorlar asosida baholaydi va shu orqali o'z "meni" haqida tasavvur hosil qiladi. Ijtimoiy me'yorlar shaxsni jamiyat bilan uyg'unlikda yashashga undaydi, lekin shu bilan birga uning individualligini ham muayyan chegaralarda belgilaydi ya'ni shaxsning o'zini anglash jarayoni madaniy omillar bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu omillar til, an'ana, diniy qadriyatlar, tarixiy xotira va ijtimoiy me'yorlar orqali namoyon bo'ladi. Madaniyat shaxsga tayyor identitetni bermaydi, balki uni shakllantirish uchun zarur bo'lgan ma'naviy va ijtimoiy asoslarni yaratadi. Shu bois, o'zini anglash jarayonini madaniy kontekstdan tashqarida talqin etish mumkin emas.

**Xulosa.** Shaxsning o'zini anglash jarayonida madaniy omillarning tutgan o'rni ko'p qirrali va tizimli xarakterga ega bo'lib, bu jarayon insonning ijtimoiy hayotga moslashuvi, ma'naviy kamoloti hamda barqaror identitetini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. O'zini anglash shaxsning nafaqat individual psixologik holati, balki u yashayotgan madaniy muhit, tarixiy tajriba va ijtimoiy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, milliy madaniyat tarkibidagi an'analar, urf-odatlar va axloqiy me'yorlar shaxs ongida "men" tushunchasining shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Shaxs ana shu madaniy maydon doirasida o'zining ijtimoiy mavqei, vazifalari va jamiyat oldidagi mas'uliyatini anglay boshlaydi.

Tadqiqot davomida aniqlanganki, madaniyat shaxsning o'zini anglash jarayonida yo'naltiruvchi mexanizm vazifasini bajaradi, ya'ni u insonning dunyoni idrok etishi, hodisalarga baho berishi va o'z-o'zini tahlil qilish usullarini belgilab beradi. O'zbek jamiyatiga xos bo'lgan kollektivlik, kattaga hurmat, oilaparvarlik va ma'naviy poklik kabi qadriyatlar shaxsiy ongning shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Bu jihat milliy madaniyatning shaxs ruhiyati va o'zlikni anglash jarayoniga chuqur singib ketganligini ko'rsatadi. Madaniyat shaxsga tayyor xulq-atvor modellarini taklif etar ekan, inson ularni ichki ehtiyoj va shaxsiy tajriba bilan uyg'unlashtirgan holda o'zini anglaydi.

Globalashuv sharoitida esa o'zini anglash jarayoni yanada murakkablashib, madaniy identitetning ikki tomonlama – milliy va umuminsoniy – asosda shakllanishi kuzatiladi. Bu holat shaxsdan tanqidiy tafakkur, madaniy tanlov va o'z qadriyatlariga ongli munosabatni talab qiladi. Shaxsning o'zini anglash darajasi qanchalik chuqur bo'lsa, u madaniy ta'sirlarga shunchalik ongli ravishda yondashadi va o'zligini yo'qotmasdan ijtimoiy muhitga moslasha oladi. Shu ma'noda, madaniy ong va o'zini

anglash jarayoni o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi tushunchalar sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zini anglashning muvaffaqiyatli kechishi jamiyatda ma'naviy barqarorlik, ijtimoiy hamjihatlik va shaxsiy mas'uliyatning kuchayishiga olib keladi. Madaniyat shaxsni faqat ijtimoiylashuvga emas, balki o'zligini anglash orqali jamiyat taraqqiyotiga faol hissa qo'shishga undaydi. Shu bois, o'zini anglash jarayonida madaniy omillarni ilmiy asosda o'rganish zamonaviy gumanitar fanlar uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, kelgusida shaxs rivoji va madaniy siyosat masalalarini tadqiq etishda mustahkam metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati**

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008. — 34-bet.
2. Asqarov A. Madaniyat va milliy tafakkur. — Toshkent: Fan, 2015. — 56-bet.
3. G'ulomov A. Til va tafakkur masalalari. — Toshkent: Fan, 1983. — 42-b
4. Ergashev I. Ma'naviyat falsafasi. — Toshkent: Ma'naviyat, 2009. — 88-b
5. To'rayev B. Globalashuv va milliy ong. — Toshkent: Akademnashr, 2016. — 61-b
6. Jo'rayev N. Milliy g'oya va ma'naviy taraqqiyot. — Toshkent: O'zbekiston, 2016. — 57-58-b